

Білецька І. О.,
канд. пед наук, доцент
Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини

БАГАТОМОВНІСТЬ ТА СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ США

У статті проаналізовано походження терміну «білінгвізм» і підходи різних науковців до його трактування, диференційовано суспільний та індивідуальний білінгвізм. Розглянуто особливості мовної політики США як однієї з найбільш багатомовних країн світу, де більше 50-ти мільйонів населення є представниками національних меншин, а інший прошарок представлений перехідними етнічними групами. На розвиток і функціонування американської мовної освіти, яка є досить комплексним суспільним явищем, впливає ряд соціальних, культурних, лінгвістичних, когнітивних та психолінгвістичних факторів.

Ключові слова: багатомовність, білінгвізм, мовна політика, двомовна освіта, іноземна мова.

В статье анализируется происхождение термина «билингвизм» и подходы разных ученых к его трактовке, дифференцируется общественный и индивидуальный билингвизм. Рассматриваются особенности языковой политики США как одной из многоязычных стран мира, где более 50-ти миллионов населения является представителями национальных меньшинств, а второй слой представлен переходными этническими группами. На развитие и функционирование американской языковой политики, которая является достаточно комплексным общественным явлением, влияет ряд социальных, культурных, лингвистических, когнитивных и психолингвистических факторов.

Ключевые слова: *многоязычие, билингвизм, языковая политика, двуязычное образование, иностранный язык.*

The etymology of the term “bilingualism” and the approaches of different scientists to its definition have been analyzed, social and individual types of bilingualism have been differentiated in the article. The peculiarities of linguistic policy of the USA as one of the biggest multilingual countries of the world, where more than 50 millions of the population are national minority and another part is presented by ethnical groups have been considered. Some social, cultural, linguistic, cognitive and psycholinguistic factors influence the development and functioning of American linguistic education which is very complicated social phenomenon.

Key words: *multilingualism, bilingualism, linguistic policy, bilingual education, foreign language.*

Постановка проблеми. Мовна освіта будь-якої країни відображає специфіку мовної політики, що безпосередньо пов'язана з мовною ситуацією. Мовна ситуація в тій чи іншій державі традиційно асоціюється з одномовністю чи багатомовністю, яка проявляється найчастіше у двомовності.

Пілотажний аналіз наукових досліджень, присвячених проблемі багатомовності, дає підстави стверджувати, що непросто узагальнити способи її утвердження в світі. Існує необхідність детального вивчення різноманітних ситуацій, щоб зробити правильні висновки щодо соціальних передумов і наслідків багатомовності.

Важливою характерною рисою цих ситуацій є їх мінливість. Рідко можна знайти суспільство, де мови є стійкими і збалансованими, а політика уряду виноситься на загальне обговорення. Зазвичай мовний баланс змінюється або спонтанно, або через тиск уряду. В деяких країнах рівень двомовності зростає (наприклад, у Швеції з часу Другої світової війни), в інших він зменшується, знижуючись до одномовності у другому і третьому поколіннях іммігрантів, як у

США. Майже не існує відмінностей між ситуацією, коли одна мова продовжує функціонувати, незважаючи на тиск впливових сусідів (збереження мови), і випадком, коли мова піддається цим впливам і мовці пристосовуються до домінуючої культури (зміщення мови). Інші можливі фактори включають інтенсивне запозичення словника однією з мов або виникнення нового «гібриду» як результат контакту. І, зрештою, як показує історія кельтських мов, контакт може призвести до повного знищення мови (вимирання мови).

Аналіз досліджень і публікацій. Білінгвізм як комплексна наукова проблема досліджується багатьма вченими як в Україні (Т. Бондарчук, Н. Нікольська, О. Першукова), так і за кордоном (У. Вайнрайх, І. Дмитрієва, О. Коровіна, Г. Колшанський, У. Маккі, М. Сігуан). Особливостей державної мовної політики США торкаються дослідження О. Зіноватної, О. Літвінова, О. Першукової. Мовну політику у своїй країні та її вплив на розвиток навчання іноземних мов аналізують такі американські науковці, як У. Вайт, А. Ленкер, Т. Осборн, І. Пуфал, Н. Родес та інші.

Мета статті. У своїй ми робимо спробу проаналізувати різні підходи до визначення поняття «білінгвізм», диференціювати двомовність на індивідуальному та суспільному рівні, а також розглянути особливості мовної політики Сполучених Штатів Америки як однієї з найбільш багатомовних країн світу.

Виклад основного матеріалу. Сам термін «білінгвізм» спочатку був запозичений з французької мови (bilinguisme), а у 40-х роках ХХ століття у лінгвістиці використовували англійський термін «білінгвалізм» (bilingualism), який, однак, не закріпився. У лінгвістичній, педагогічній та методичній літературі поряд з іншомовним терміном «білінгвізм» можна зустріти термін «двомовність». Більшість науковців (Є. Верещагін, М. Михайлов та ін.) вживають ці поняття як взаємозамінники і пов'язують їх із знанням або використанням людиною чи суспільством більш, ніж однієї мови [3]. З цим, звичайно, не можна не

погодитись, проте ми повинні розуміти, що багатомовність – це більше, ніж просто збільшена версія двомовності.

Аналізуючи двомовність, необхідно диференціювати багатомасштабні дослідження багатомовних суспільств («суспільний» білінгвізм) і маломасштабні дослідження тих країн, в яких відбувається взаємодія двомовних мовців («індивідуальний» білінгвізм).

На індивідуальному рівні основним предметом обговорення є те, що людина вивчає одну або більше мов у дитинстві чи в більш старшому віці, як ці мови представлені у свідомості і як вони доступні для спілкування, письма і сприймання. Двомовцем можна вважати особистість, яка володіє іноземною мовою на такому ж рівні, як і рідною. Але цей критерій не можна вважати досить сильним. Люди, які досконало знають обидві мови, дійсно існують, але, швидше за все, вони є виключенням, а не правилом. Велика кількість білінгвістів не володіє двома мовами на однаковому рівні: одну мову вони знають краще або віддають перевагу якійсь одній мові у конкретних ситуаціях.

Якщо ж багатомовність розглядати як суспільний феномен, то виникає інтерес щодо таких питань, як статус і роль мови у певному суспільстві, ставлення до мов, детермінанти вибору мови, символічне та практичне їх використання і співвіднесення між застосуванням мови та соціальними факторами – етнічність, релігія і класова приналежність.

Двомовність – це широко поширене явище у світі. Більшість націй має мовців, які володіють більше, ніж однією мовою. Сотні з мільйонів людей у світі щоденно спілкуються двома, трьома або чотирма мовами у життєвих ситуаціях. Більше того, навіть так звані одномовці також переходять від одного мовного варіанту – місцевого діалекту, літературної мови, спеціалізованого технічного стилістичного рівня, формального чи неформального стилю – до іншого в процесі щоденної взаємодії. Дослідження багатомовності зосереджене не тільки на

основних особливостях вживання мови, але також має намір пролити світло на мовну поведінку в цілому.

Існує кілька видів суспільної багатомовності. Найбільш загальний вид зустрічається у тому випадку, коли країна чи регіон містить кілька мовних груп, кожна з яких є одномовною. Хорошим прикладом є Канада, в якій нація в цілому є одномовною, але не все населення є обов'язково одномовним. Така ситуація відноситься до так званого територіального принципу багатомовності. З іншого боку, багатомовність може базуватись на особистісному принципі, тобто двомовність є офіційною політикою країни і більшість людей є багатомовними. Індія і кілька країн Східної та Західної Африки є прикладами у цьому випадку. Насправді ж, більшість багатомовних націй демонструють поєднання цих двох типів.

Є багато причин, що зумовлюють багатомовність у суспільстві. Найбільш очевидним фактором, який призводить до багатомовності, є міграція. Коли мовці, що користуються однією мовою, поселяються на території, де використовується інша мова, і протягом багатьох років зберігають свою рідну мову, результатом є багатомовність (наприклад, іспанці у Сполучених Штатах). Іншою причиною суспільної багатомовності є культурний контакт. Коли суспільство запозичує та асимілює культурні інституції, наприклад, релігію чи літературу іншого суспільства, через багато років результатом цього може бути багатомовність. Використання арабської та західноєвропейських мов, наприклад, англійської, французької, португальської, іспанської і голландської, в США, Азії, Африці та Латинській Америці є свідченням цього феномену. Третьою причиною є анексія як у випадку з франко- та іспаномовними частинами Сполучених Штатів Америки, Азії, Африки, де колоніальні мови такі, як іспанська, французька і особливо англійська закріпились і продовжують відігравати вирішальну роль після знищення колоніального права. Інші причини включають комерційну, наукову і технологічну залежність людей, які користуються певними мовами, від мовців, що спілкуються іншими мовами.

Один з перших дослідників проблеми двомовності У. Вайнрайх убачає у цьому терміні «практику поперемінного користування мовами» і виділяє три її типи за способом засвоєння мови:

- складений білінгвізм (характерний здебільшого для дітей з двомовних сімей);
- координативний білінгвізм (зазвичай розвивається в умовах імміграції);
- субординативний (притаманний шкільному типу навчання іноземної мови, коли система другої мови базується на системі першої мови) [2, с. 28].

Є. Верещагін також диференціює три види двомовності за рівнем складності мовленнєвих умінь:

- рецептивна (володіння лише навичками сприймання іншомовного тексту);
- репродуктивна (вміння не тільки сприймати, а й відтворювати вголос прочитане чи почуте);
- продуктивна (вільне володіння мовою) [3, с. 25].

Дослідник Л. Щерба говорить про чистий білінгвізм, який формується ще у ранньому дошкільному віці, зустрічається не дуже часто і полягає у «незалежному існуванні двох мов у свідомості» та у процесі мовленнєвого спілкування білінгвістів, а також про змішаний тип, що набувається у процесі навчання, за якого «кожен елемент однієї з мов виявляється пов'язаним за змістом із відповідним елементом другої» [7, с. 181].

Таким чином, двомовність може бути результатом засвоєння мов у природних умовах, коли людина перебуває у двомовному оточенні, та у штучних умовах, тобто у процесі здобуття білінгвальної освіти. У процесі двомовного навчання іноземна мова розглядається не лише як засіб повсякденної комунікації, але і як інструмент для полікультурного виховання учнів, розширення їхнього

загальноосвітнього кругозору, стимулювання необхідності подальшої самоосвіти і саморозвитку.

Освіта як соціальний інститут завжди була зорієнтована на потреби соціуму. Видатний педагог Г. Гессен, аналізуючи цілі освіти, зазначає, що вони мають бути “тісно пов’язані з цілями життя певного суспільства... Життя визначає освіту і зворотно – освіта впливає на життя... Особистість, її внутрішній світ та самосвідомість не існують і не можуть існувати поза системою суспільних відносин, способів життя... Людина – продукт суспільно-історичного розвитку і його суб’єкт” [1, с. 23]. Інформатизація суспільства та інтеграційні процеси у світі впливають на посилення соціальної зумовленості освіти, а отже, й мовної політики.

Міжнародне спілкування в різних галузях науки і культури, економіки, активна міграція населення потребують уміння відповідно поводитися в умовах іншомовного соціуму і представляти свою країну на належному рівні, а це неможливо без знання іноземних мов.

Сучасне розуміння проблем мовної освіти багатонаціональних держав передбачає усвідомлення того, що ефективне розв’язання їх можливе лише на основі положень теорії полікультурного навчання. Двомовна освіта виступає основною дуже важливою, хоча й недостатньо оціненою, складовою полікультурної освіти, оскільки, незважаючи на те, що досить часто сприймається як освіта, що стосується лише мови, вона торкається й інших сторін суспільного життя. Білінгвальна освіта безпосередньо пов’язана з громадянськими правами, тому що є гарантом отримання освіти рідною мовою. Інакше мільйони учнів мали б неповну освіту і були б обмежені у виборі своєї майбутньої професії.

Взаємодія мови і культури в навчальному процесі має складний характер і впливає на всю систему освіти. В межах полікультурних та двомовних програм, в яких враховується культура учнів, у них виховується гордість за своє походження, врахування та використання знань рідної мови є основними факторами, що визначають успішність у школі.

Історично склалося так, що США є полікультурною державою: більше 50-ти мільйонів населення є представниками національних меншин (мексиканці, індіанці, ескімоси та інші). Інший прошарок населення представлений перехідними етнічними групами, до яких можна віднести представників скандинавських країн, поляків, українців, італійців та ін.

Є всі підстави стверджувати, що протягом всієї історії Сполучених Штатів цілі етнічні групи не мали мовних прав. Як тільки расова інтеграція стала вважатись важливим громадянським правом для тієї частини населення, що страждала від утисків і отримувала недостатньо якісну освіту, двомовна освіта меншинами стала сприйматись як рівноцінне громадянське право.

Кількість людей у США, які вдома говорять не англійською, зростає диспропорційно. Якщо у 1980 році 23,1 мільйона осіб старших від 5 років говорили вдома іншою мовою, а не англійською (11 % або кожний 9 мешканець), то у 1990 році число неангломовних у цій самій групі (старших від 5 років) зросло до 31,8 мільйона, що становить 14 % всіх мешканців або кожний 7 мешканець.

Як засвідчує професор Делаварського університету (Ньюарк) Я. Білінський, точніші цифри з американського статистичного щорічника за 1995 рік показують, що із загального числа неангломовних (31,8 млн. на 230,4 млн. або 13,8 %), більша половина (17,3 млн. або 7,5 %) говорили іспанською, менша частина (4,5 млн. або 1,9 %) – мовами азійськими, а решта (10,0 млн. або 4,4 %) – іншими мовами. До речі, у довіднику за 1995 рік не наведені мешканці США, які спілкувались удома українською, мабуть, тому що в 1990 році їх було менше ніж 100000. (У тому самому році 741 тисяча осіб заявили, що вони є українського походження) [8].

За даними дослідження, проведеного Джиліан Стівенс (Іллінойський університет), загальна кількість американців, що не володіють англійською мовою як рідною, на 2000 рік становила 40 млн. Більш нещодавні прогнози засвідчують, що кількість американців з іспанською мовою як першою незабаром

зросте від 18 до 20 млн., передбачається збільшення чорношкірої молоді у віці до 18 років на 9 %, а також зростання вдвічі населення інших груп.

Політика Сполучених Штатів Америки не визнає єдиної офіційної мови, хоча англійська є нею де-факто, і протягом останніх років було декілька спроб надати їй статусу офіційної. Причини такої ситуації сягають у далеке минуле, коли США, отримавши незалежність від Великої Британії, відмовилися прийняти як офіційну англійську мову, яка асоціювалася з британським поневоленням, не зважаючи на те, що всі офіційні документи були написані англійською.

Було б також важко визнати навіть іспанську як другу офіційну мову США, тому що нею говорять всього 7,5 % населення країни, та й вони розпорошені по багатьох штатах. У своєму дуже змістовному і об'єктивному дослідженні Роналд Дж. Шмидт (Ronald J. Schmidt) показав, що майже прихована мовна політика в Америці виникла при створенні так званої Великої Спільноти (Great Society) і у зв'язку з боротьбою за громадянські права у 60-х роках ХХ століття. У 1968 році Конгресом був прийнятий закон про двомовну освіту (Bilingual Education Act) і Найвищий Суд США підтримав принцип двомовного виховання в 1974 році в справі Лав проти Ніколс (Lau versus Nichols).

Проте ані в 60-х, ані в 70-х роках американські політики не могли між собою погодити: чи двомовну освіту треба було вважати "перехідною", чи "створеною з метою збереження двох мов" (maintenance). А в 80-х роках почали атакувати двомовне навчання як таке. Всі ці атаки ще більше посилились в середині 90-х років.

Як зазначає О. Зіноватна, у США англійська мова може виступати у двох ролях – рідної мови та другої мови. Англійська як друга мова (English as a second language, ESL) відноситься до процесу набуття двомовності через викладання англійської як другої мови у англійськомовному середовищі. Англійську як другу мову потрібно відрізнити від англійської як іноземної мови (English as a foreign language, EFL), яка викладається в контексті, де англійська мова регулярно не використовується за межами класної кімнати, тому викладання здійснюється за

допомогою інтенсивних методів навчання. Викладач працює над створенням багатого мовного і мовленнєвого середовища, щоб процес оволодіння відбувався приховано, без формального навчання, поєднуючи свідоме навчання з прийомами, що зменшують довільну увагу [4].

Для охоплення обох напрямів викладання англійської мови існує термін "англійська для носіїв інших мов" (English for speakers of other languages, ESOL), а глобальна освітня асоціація TESOL, Inc. (Teaching English for speakers of other languages, викладання англійської для носіїв інших мов) має на меті вдосконалення та сприяння професіоналізму при викладанні й вивченні англійської мови носіями інших мов у всьому світі.

Що стосується мов, які вивчаються у школі, то тут потрібно пам'ятати про ще одну особливість. Досить часто вони є рідними для учнів – представників полікультурного населення країни. Оскільки США – це країна іммігрантів, то багато людей можуть спілкуватися будь-якими мовами, і вивчати їх у школі немає потреби. Але, як свідчать дослідники, іммігранти часто втрачають рідну мову, зокрема, це відбувається з малими дітьми, які ще не навчилися читати й писати рідною мовою. Ці мовні ресурси можна зберегти за умови відповідної мовної політики держави, яку необхідно спрямувати на підтримку і розвиток мов мігрантів [4; 6].

Державна мовна політика США, стверджує О. Першукова, протягом тривалого часу мала всі ознаки суто асиміляторського спрямування, тобто була зосереджена на розвитку в багатомовному й багатокультурному американському соціумі тільки однієї мови – американської англійської як засобу консолідації народу. І хоча на рівні Держдепартаменту було зроблено висновок, що американські учні значно відставали за рівнем здатності спілкуватися іноземними мовами, жодних відчутних змін в освіті так і не відбулося [6].

На відміну від Європи та України, де іноземні мови вважаються головними шкільними дисциплінами, у США цей предмет не розглядається як засіб

розумового розвитку особистості. Лише 9 % американців, порівняно з 44 % європейців, володіють іноземною мовою. Найпростішим поясненням може бути, що їхня мова вже є мовою міжнародного спілкування, і, беручи до уваги прагматичність американців, у них не існує потреби вивчати іншу мову. Таким ставленням вони прирікають себе на одностороннє спілкування, оскільки з ними будуть ввічливо розмовляти та перекладати розмови, які безпосередньо їх стосуються, а зміст тих обговорень, які відбуваються навколо іншою мовою, буде втрачений [4].

У низці державних документів, оприлюднених у другій половині ХХ століття, йшлося про недоречність, хибність і низьку ефективність мовної політики США. Було констатовано, що потреба володіння іноземними мовами продиктована проблемами національної оборони та економічними обставинами, тому громадянам Америки варто опановувати мови тих країн, які відіграють вирішальну роль у міжнародних стосунках. Таким був вердикт експертів федерального управління США.

Лише з кінця ХХ століття знання іноземних мов стали пов'язувати з забезпеченням національної безпеки країни у ХХІ столітті. У постанові Американської ради з питань освіти (American Council on Education) під назвою «Після 11 вересня: Національна політика з питань інтернаціональної освіти» зазначено, що в умовах багатонаціональної країни закономірно виникає потреба сприяти культурному порозумінню між людьми, котрі спілкуються різними мовами, що інтеграція до світового освітнього простору, процеси глобалізації та інтернаціоналізації, потреби забезпечення мобільності людей, входження в інформаційне суспільство вимагають високого рівня іншомовної підготовленості випускників американських шкіл і вищих навчальних закладів. У документі також йдеться про те, що для кращого формування світогляду молодих американців опановувати іноземні мови слід починати в ранньому віці. Ухвалення цих документів сприяло організації раннього навчання іноземних мов у державних

школах таких штатів, як Джорджія, Луїзіана, Техас, Північна Кароліна, на Гавайях та ін. [6, с. 106-107].

Події 11 вересня 2006 року були також поштовхом до створення Мовної ініціативи з національної безпеки, в результаті чого було виділено 100 млн. доларів для підготовки фахівців з так званих критичних мов (арабської, китайської, фарсі тощо), якими спілкуються у важливих для США геополітичних районах світу. Школи також отримали необхідні фінанси для викладання критичних мов, для чого було запрошено вчителів з Єгипту та Китаю для роботи протягом навчального року. Такі дії уряду є доволі успішними і результативними. Найпопулярнішою мовою на даний час є китайська (частково завдяки фінансовій допомозі від керівництва Китаю), про це свідчить той факт, що кількість початкових та старших класів з вивченням китайської мови зросла до чотирьох відсотків.

Для забезпечення національної безпеки держави 30 липня 2010 року Конгрес США ухвалив Закон про посилення заходів з навчання іноземних мов (Bill H.R.6036 To improve foreign language instruction), який було названо як «Досвід та інновації в навчанні мов, 2010» (Excellence and Innovations in Language Learning Act 2010). У документі, який є свідченням реальних дій уряду у напрямку вдосконалення умінь школярів послуговуватися іноземними мовами, йдеться про підвищення якості навчання іноземних мов, що передбачає проведення низки реформ на державному та регіональному рівнях, а також упровадження інновацій у навчальний процес. Як результат, кожен учень після закінчення середньої школи повинен володіти іноземною мовою на просунутому (Advanced) рівні.

Висновки. Таким чином, можна стверджувати, що на розвиток і функціонування американської мовної освіти, яка є досить комплексним суспільним явищем, впливає ряд соціальних, культурних, лінгвістичних, когнітивних і психолінгвістичних факторів, серед яких варто виділити: статус англійської мови як мови міжнародного спілкування, етнічна неоднорідність

суспільства, недостатній рівень мотивації вивчати іноземні мови. Недостатній рівень мовної підготовки американців є наслідком історичних, географічних і соціополітичних чинників.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрущенко В. П., Михальченко М. І. Культура. Ідеологія. Особистість / В. П. Андрущенко, М. І. Михальченко.– К. : Знання України, 2002. – 587 с.
2. Вайнрайх У. Одноязычие и многоязычие / У. Вайнрайх // Новое в лингвистике. Вып. 6. Языковые контакты. – М., 1972. – С. 25–60.
3. Верещагин Е. М. Психологическая и методическая характеристика двуязычия (билингвизма) / Е. М. Верещагин. – М., 1969.
4. Зіноватна О. М. Мовна освіта у США в контексті мовної ситуації та мовної політики / О. М. Зіноватна // Вісник Житомир. держ. ун-ту. Вип. 53 : Пед. науки. – 2010. – С. 158–163.
5. Пасинкова І. В. Формування мовної компетенції в системі міжособистісного і міжкультурного спілкування студентів / І. В. Пасинкова // “Наука і освіта 2001” : Матеріали IV Міжнародної конференції. – Дніпропетровськ : Наука і освіта, 2001. – Т. 8. – С. 61–63.
6. Першукова О. О. Державна мовна політика США з навчання іноземних мов у контексті формування світогляду школярів / О. О. Першукова // Педагогіка і психологія. – 2011. – № 3 (72). – С. 103–112.
7. Щерба Л. В. Избранные работы по языкознанию и фонетике / Л. В. Щерба. – Л., 1958.
8. National Center for Education Statistics [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://nces.ed.gov>